

A Review on the Etiology, Types and Treatment of Dry Mouth and Related Diseases Based on Iranian Traditional Medicine

Ghazaleh Heydarirad¹,
Rasool Choopani²,
Seyde Sedighe Yousefi³

¹Assistant Professor, Department of Traditional Medicine, School of Traditional Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

²Associate Professor, Department of Traditional Medicine, School of Traditional Medicine, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran

³Assistant Professor, Department of Traditional Persian Medicine, Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran

(Received February 5, 2017 Accepted September 11, 2017)

Abstract

Background and purpose: Dry mouth is a common disorder that often occurs due to reduction of the amount of saliva or change in the saliva quality. Dry mouth is not a disease itself, but it is usually a complication of other diseases, medications, radiation therapy, and chemotherapy. Conventional medical treatments for dry mouth are not highly effective. But, complementary medicine could potentially suggest some treatments or prevention methods for dry mouth.

Materials and methods: In this study, Iranian traditional medicine (ITM) books and the "comprehensive library of Islamic and traditional medicine" software were used. Also, electronic databases including, PubMed, Web of Science, and Scopus were searched for relevant articles.

Results: A wide range of diseases were found to be responsible for dry mouth, including mental, respiratory, cardiovascular, and gastrointestinal diseases, food poisoning, and fever. Therefore, dry mouth is not only the results of salivary dysfunction but also it can be associated with dysfunction in other organs.

Conclusion: Due to different views of ITM on health and diseases, search in the ITM sources can be useful in finding new methods for treatment of dry mouth. The principles of ITM can be used alongside conventional medicine as a complementary therapy.

Keywords: xerostomia, salivary gland hypofunction, Iranian traditional medicine

J Mazandaran Univ Med Sci 2017; 27 (154): 245-257 (Persian).

مروری بر علل، انواع و درمان خشکی دهان و بیماری‌های مرتبط با آن در طب سنتی ایران

غزاله حیدری راد^۱

رسول چوپانی^۲

سیده صدیقه یوسفی^۳

چکیده

سابقه و هدف: خشکی دهان اختلال شایعی است که غالباً در اثر کاهش میزان ترشح بزاق و گاهی نیز در اثر تغییر کیفیت بزاق رخ می‌دهد. امروزه در متون طب خشکی دهان به خودی خود یک بیماری محسوب نمی‌شود، بلکه معمولاً به عنوان عارضه حاصل از بیماری‌های دیگر، داروها، پرتودرمانی و شیمی‌درمانی می‌باشد. با وجود درمان‌هایی که در طب رایج برای خشکی دهان وجود دارد ولی تاکنون درمان کاملاً موثری که قابل توصیه عمومی به بیماران باشد معرفی نشده است. در این راستا می‌توان از توان بالقوه مکاتب طب مکمل، برای شناخت بیشتر این بیماری استفاده کرد و برخی راه‌های درمانی یا کنترلی را پیشنهاد نمود.

مواد و روش‌ها: در این مطالعه کتاب‌های معتبر طب سنتی ایران و نرم افزار "کتابخانه جامع طب سنتی و اسلامی نور" و پایگاه‌های اطلاعاتی pubmed و Web of science و Scopus بررسی شد.

یافته‌ها: این مطالعه نشان می‌دهد که طیف وسیعی از بیماری‌ها از جمله بیماری‌های دماغی، تنفسی، قلبی، گوارشی، انواع تب‌ها و مسمومیت‌ها وجود دارند که خشکی دهان یکی از علائم آن‌ها است. با این دیدگاه، خشکی دهان صرفاً یک علامت موضعی ناشی از اختلال عملکرد غدد بزاقی نیست و می‌تواند نشانه وجود اختلال در سایر اعضا و ارگان‌های بدن باشد.

استنتاج: با توجه به دیدگاه متفاوت طب سنتی ایران به مقوله سلامت و بیماری، جستجو در منابع آن برای پیدا کردن راهکارهای متفاوت با طب رایج در برخورد با خشکی دهان و درمان آن می‌تواند راهگشا باشد؛ و اصول درمانی طب سنتی ایران در کنار روش‌های درمانی طب نوین، می‌توانند به عنوان درمان مکمل استفاده شوند.

واژه‌های کلیدی: خشکی دهان، کم‌کاری غدد بزاقی، طب سنتی ایران

مقدمه

ممکن است همه افراد را مبتلا سازد و شیوع آن بین ۱۰ تا ۲۶ درصد مردان و ۱۰ تا ۳۳ درصد زنان تخمین زده می‌شود (۲) و با افزایش سن، شیوع آن افزایش می‌یابد (۳). خشکی دهان به خودی خود یک بیماری نیست بلکه

خشکی دهان اختلال شایعی است که غالباً در اثر کاهش میزان ترشح بزاق و گاهی نیز در اثر تغییر کیفیت بزاق دهان علی‌رغم این که میزان بزاق طبیعی است، رخ می‌دهد (۱). خشکی دهان یکی از علائمی است که

Email: s.yousefi@mazums.ac.ir

مؤلف مسئول: سیده صدیقه یوسفی - ساری، میدان خزر، پست کلینیک طب سنتی، دانشکده طب سنتی

۱. استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران

۲. دانشیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران

۳. استادیار، گروه طب سنتی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۱۷ تاریخ ارجاع جهت اصلاحات: ۱۳۹۶/۱/۴ تاریخ تصویب: ۱۳۹۶/۶/۲۰

مواد و روش ها

این مطالعه یک مطالعه مروری است. در این مطالعه، کتاب‌های معتبر طب سنتی ایران که (به عنوان کتاب‌های مرجع در دوره دکترای تخصص طب سنتی (PhD) شناخته می‌شوند) طی قرون دوم الی چهاردهم هجری به زبان فارسی یا عربی نگاشته شده است و دارای مبحث بیماری‌های دهان و زبان بودند بررسی شدند. از جمله این کتاب‌ها می‌توان به قانون، ذخیره خوارزمشاهی، الحاوی، خلاصه التجارب، طب اکبری، اکسیر اعظم، خلاصه الحکمه و مخزن الادویه اشاره کرد. هم‌چنین برای بررسی خشکی دهان و بیماری‌هایی که خشکی دهان در آن‌ها وجود دارد از نرم افزار کتابخانه جامع طب سنتی و اسلامی نور استفاده شد. جستجو یک بار با ریشه «جفف» (به معنی خشکی) در همه متون انجام شد و بار دیگر از طریق فهرست گزینشی کلمات «خشکی» یا «جفاف» یا «دهان» یا «فم» یا «زبان» یا «لسان» جستجو شد. تمام مطالب به دست آمده مطالعه شد و اطلاعات حاصل دسته بندی شد و براساس اسباب و علل، بروز خشکی دهان به دو دسته عام و خاص تقسیم شد که اسباب عام غلبه یکی از اخلاط اربعه مانند صفرا و سودا بر بدن است و اسباب خاص بیماری‌هایی هستند که خشکی دهان یکی از علائم آن بیماری‌ها است. علاوه بر سبب شناسی (اتیولوژی) و نشانه شناسی و بیماری‌هایی که خشکی دهان در آن‌ها وجود دارند، روش‌هایی که برای پیشگیری و درمان خشکی دهان وجود داشت نیز بررسی شد. در قسمت درمان مشخص شد یکی از پرکاربردترین اشکال دارویی که در متون چه به صورت موضعی و چه به صورت سیستمیک برای درمان خشکی دهان و زبان استفاده می‌شده است، «اشکال موسیلاژی» (لعاب‌ها) هستند که از تعداد زیادی از گیاهان به دست می‌آید. بنابراین کلمه «لعاب» در تمام متون مرجع

معمولاً به عنوان عارضه حاصل از بیماری‌های دیگر مانند عفونت‌ها، التهابات و بدخیمی‌های غدد بزاقی، بیماری‌های خودایمنی، مشکلات روحی و روانی مانند افسردگی، دیابت، بیماری‌های عفونی مانند هپاتیت و ایدز، داروها و پرتودرمانی و شیمی‌درمانی اتفاق می‌افتد و منجر به ایجاد عوارضی مانند زخم‌های دهانی، بوی بد دهان، پوسیدگی دندان‌ها، اختلال در صحبت کردن، جویدن، بلعیدن و فرودادن غذا، ناتوانی در تشخیص مزه غذا، سوءهاضمه، اختلال در تنفس و عفونت‌های دستگاه تنفسی می‌شود (۴، ۵). این عوارض و در ادامه آن سوء تغذیه سبب افت شدید کیفیت زندگی بیمار می‌شود (۳). با وجود درمان‌هایی که در طب کلاسیک برای خشکی دهان وجود دارد ولی در حال حاضر بسیاری از این داروها کمیاب بوده و در بازار دارویی در دسترس نیستند (۶) و یا بسیار گران‌قیمت است (۷) و یا به علت عوارض جانبی بعضی داروها (۵، ۸، ۹)، تاکنون درمان کاملاً موثری که قابل توصیه عمومی به بیماران باشد معرفی نشده است (۱۰) بنابراین ضرورت انجام تحقیقات بیش تر در این زمینه را ایجاب می‌کند. در این راستا می‌توان از توان بالقوه مکاتب طب مکمل برای شناخت بیش تر این بیماری استفاده کرد و برخی راه‌های درمانی یا کنترلی را پیشنهاد نمود. مرور در متون طب سنتی ایران با توجه به ریشه ۱۰۰۰۰ ساله آن (۱۱، ۱۲) که قرن‌ها مورد استفاده بوده است، راه کار معقولی جهت یافتن داروهای جدید می‌باشد، چرا که استفاده از تجارب سنتی احتمال کشف مواد موثر دارویی را تا ۴۰ درصد افزایش می‌دهد. در حالی که این میزان در پژوهش‌های اتفاقی فقط ۱ درصد است (۱۳، ۱۴). هدف این مطالعه این است تا با ارائه جمع‌بندی مطالب موجود در کتاب‌های طب سنتی ایران درباره خشکی دهان، علل آن را شناخته و راه‌های درمانی پیشنهادی و بیماری‌های مرتبط با این علامت در کتب طب سنتی را جمع‌بندی کرده و نظریه‌هایی را برای تحقیق و بررسی در اختیار پژوهش‌گران قرار دهد.

می‌دهد و رطوبت و خشکی زبان در تشخیص بیماری کمک می‌کند. در کتاب‌های طب سنتی ایران، خشکی دهان در قسمت بیماری‌های دهان و در فصل بیماری‌های زبان (أمراض اللسان) بحث شده است. برخی از حکما مانند بوعلی سینا، چغمینی، ارزانی و عقیلی خراسانی این بیماری را با عبارت «خشکی زبان» (جفاف اللسان) بیان کرده‌اند (۲۳، ۱۹). برخی دیگر هم چون جرجانی، بهاءالدوله رازی و گیلانی آن را با عبارت «خشکی دهان» بیان کرده‌اند (۲۷، ۲۴) و گروهی نیز هم چون رازی از هر دو عبارت استفاده کرده‌اند (۲۹، ۲۸). با بررسی اسباب و علامات ذکر شده در متون سنتی می‌توان نتیجه‌گیری کرد که منظور حکما از هر دو عبارت «خشکی زبان» و «خشکی دهان» یکی است و اختلاف در متون از جهت اختلاف سلیقه نوشتاری است. چنانچه حکمایی که کتاب خود را به زبان عربی نوشته‌اند، بیش‌تر از عبارت خشکی زبان استفاده کرده‌اند و حکمایی که کتاب خود را به زبان فارسی نوشته‌اند، بیش‌تر عبارت خشکی دهان را ذکر کرده‌اند. و گرنه اسباب، علامات، تدابیر و درمان‌های ذکر شده برای هر دو مورد یکی است و می‌توان آن‌ها را مترادف دانست. بوعلی در علت خشکی زبان چنین می‌گوید: «گاهی خشکی دهان ناشی از وجود آسیبی در خود دهان است و گاهی نیز ناشی از مشارکت دهان با مغز، معده، کبد، ریه و قفسه صدری می‌باشد» (۲۲).

۱-۲) انواع خشکی دهان از دیدگاه طب سنتی

ایران

در طب سنتی ایران، خشکی زبان دو نوع است: حقیقی و غیرحقیقی (۲۳، ۲۲، ۱۸). خشکی دهان حقیقی آن است که سبب آن حرارت و خشکی است و علامت آن خشونت و زردی زبان است (در این نوع سایر علائم غلبه صفرا نیز وجود دارد) و خشکی دهان غیرحقیقی آن است که رطوبتی لزج بر سطح زبان آمده و بر اثر حرارت غلیظ شده است. این نوع در حقیقت خشکی

جستجو شد و تمام گیاهان لعاب‌دار که در متون سنتی ایران برای درمان اختلالات دهان و زبان استفاده می‌شده است، استخراج شد و به صورت یک جدول درآورده شد. در این مطالعه پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر چون Web of science، Scopus و Pubmed با کلید واژه‌های Dry mouth و Traditional Medicine هم بررسی شدند.

یافته‌ها

۱) خشکی دهان از دیدگاه طب سنتی ایران

طب سنتی ایران (Traditional Persian Medicine) (TPM) با بیش از ۱۰۰۰۰ هزار سال قدمت (۱۵، ۱۲)، به طب اخلاطی یا مزاجی مشهور می‌باشد زیرا بررسی سلامت و بیماری در انسان با توجه به علائم مزاجی و غلبه اخلاط چهارگانه (دم، صفرا، بلغم و سودا) است. تشخیص بیماری‌ها با توجه به مفاهیم مرتبط با گرمی، سردی، خشکی و تری چه در کل بدن و چه در عضو درگیر و تعیین غلبه هر یک از کیفیات به صورت مفرد یا به صورت مرکب و یا تغییر در کمیت و کیفیت هر یک از اخلاط چهارگانه می‌باشد (۱۶). اصول درمان در طب سنتی ایران بر اساس از بین بردن یا کنترل عامل بیماری و تغییر کیفیت می‌باشد به همین علت تعیین اسباب اصلی ایجاد کننده بیماری بسیار مهم بوده و پس از آن ضمن اصلاح اصول شش‌گانه سبک زندگی (سته ضروریه) به درمان‌های اختصاصی پرداخته می‌شود (۱۶).

در بررسی منابع طب سنتی، خشکی دهان یک علامت مهم تشخیصی است که می‌تواند نشانه‌ای از وجود یک اختلال در دهان یا غدد بزاقی و یا در سایر اعضاء مانند مغز، کبد، معده و ریه باشد (۱۸). چنانچه بوعلی سینا در جلد دوم کتاب القانون فی الطب در فصل بیماری‌های زبان (أمراض اللسان) ذکر می‌کند که مزه دهان غلبه خلط بر همه بدن یا بر معده و سر را نشان

ادرار (بول) زرد (انواع رنگ زرد که در طب سنتی برای ادرار و مدفوع شناخته می‌شود، سوزش (لذع)، لرزیدن (قشعریره)، احساس این که گویا سوزن بر بدن او فرو می‌برند (وخز)، احساس این که گویا خار و پیکان بر بدن او فرو می‌برند (نخس)، دیدن خواب آتش، تابیدن آفتاب بر سر و احساس گرمی آن، خواب‌های با رنگ غالب زرد؛ خصوصاً چیزهایی که در اصل زرد نباشند، ایجاد اورام و بثور و امراض صفراوی، اختلال خواب و احساس ضعف و بی‌حالی است (۲۰، ۲۱، ۲۵، ۲۹، ۳۳، ۳۹). علاوه بر غلبه صفرا (گرمی و خشکی)، یکی دیگر از اسباب کلی ایجاد خشکی دهان، غلبه سودا (سردی و خشکی) است که علامت غلبه سودا و فساد آن عبارتند از: سیاهی زبان، ترشی و بدمزگی دهان، تغییر رنگ و تیرگی چشم و چهره، زیادی فکر، بی‌تابی، اندوه، ترس بدون سبب، کمی خواب، خشکی بینی و دهان، خشونت و زبری پوست، کمی عرق، بدبوئی نفس، چروکیدگی چهره، پیدا شدن لکه‌های سیاه در بدن، نبض صلب، دیدن خواب‌های ترسناک، سیاهی، تاریکی و بوی بد در خواب می‌باشد (۲۳، ۲۸، ۳۷). اسباب کلی ذکر شده برای ایجاد خشکی دهان (غلبه صفرا و غلبه سودا) به نوعی علامت غلبه خشکی در بدن است (۴۰، ۴۱). علل دیگری نیز برای ایجاد خشکی دهان وجود دارند که در کتاب‌ها کم‌تر عنوان شده است و توجه به آن‌ها بسیار اهمیت دارد؛ از آن جمله می‌توان با دهان نفس کشیدن و بر پشت خوابیدن اشاره کرد که این سینا در کتاب قانون به هر دو مورد اشاره کرده است و آن‌ها را از اسباب ایجاد خشکی دهان ذکر کرده است (۳۰، ۴۳). هم چنین بوعلی خشکی دهان را از عوارض خون‌گیری (فصد) که به دفعات مکرر یا به مقدار زیاد انجام شود، ذکر می‌کند (۲۲).

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد غلبه خشکی، صفرا، و سودا در بدن، اسباب عام ایجاد خشکی دهان هستند، در عین حال در نگاه دقیق‌تر، غلبه خشکی، صفرا، و سودا در هر عضو نیز می‌توانند عدم تعادل ایجاد کرده و

نیست بلکه از آن جهت که رطوبتی که بر سطح زبان آمده، غلیظ شده است، خشکی را به زبان منسوب کرده‌اند و علامت آن لزوجت سطح زبان است (۱۸، ۲۲) و سبب آن رطوبت لزج یا نرله است که از سر پایین آمده است، یا بخار متراکم و غلیظ است که از معده به دهان رسیده است (۱۸، ۲۲، ۳۰). این تقسیم‌بندی خشکی دهان به انواع حقیقی و غیر حقیقی به نوعی مشابه با تقسیم‌بندی خشکی دهان در منابع پزشکی رایج می‌باشد. چنان‌چه در کتاب Devita (که کتاب مرجع دستیاران رادیوتراپی-انکولوژی است)، خشکی دهان را دو نوع ذکر کرده است: یک نوع ناشی از کاهش عملکرد (هیپوفانکشن) غدد بزاقی است که در آن میزان جریان بزاق کاهش پیدا کرده است و نوع دیگر که در آن میزان جریان بزاق کاهش پیدا نکرده است بلکه بزاق غلیظ و چسبناک شده است یعنی کیفیت بزاق تغییر یافته است (۳۱).

۳-۱) علل ایجاد خشکی دهان از دیدگاه طب سنتی

ایران

خشکی دهان می‌تواند ناشی از حرارت مزاج (۲۳)، خشکی مزاج (۲۱، ۳۲)، غلبه صفرا (۲۵، ۲۸، ۳۳، ۳۹) (۲۰، ۲۱، ۲۵، ۲۸، ۳۳، ۳۹) یا غلبه سودا (۴۰، ۴۱) باشد. این عدم تعادل مزاجی و خلطی هم می‌تواند در خود دهان رخ دهد و هم ممکن است در اعضای دیگر به وجود آید و به مشارکت با آن اعضا، زبان و دهان دچار خشکی شود (۳۰، ۴۲). در بررسی کتاب‌های طب سنتی ایران بیش‌ترین علت خشکی دهان غلبه صفرا ذکر شده است که در کتاب‌های مختلف با عبارات متنوعی هم‌چون غلبه صفرا، چیرگی زرداب و سوء مزاج صفراوی به آن اشاره شده است (۲۰، ۲۱، ۲۵، ۲۹، ۳۳، ۳۹، ۴۳). در بررسی متون علائم غلبه خلط صفرا شامل: زردی رنگ چهره و چشم و زبان، تلخی دهان، خشونت و خشکی زبان، خشکی بینی، شدت تشنگی، سرعت نبض، کاهش اشتها، غثیان، قی صفراوی به رنگ زرد یا سبز، رنگ مدفوع (براز) و

است؛ این بیماری‌ها به صورت جدولی در این مقاله نشان داده شده است (جدول شماره ۱).

بر روی عملکرد آن عضو تاثیر گذارند. در بررسی متون سنتی ایران، تعدادی از بیماری‌ها ذکر شده‌اند که خشکی دهان به عنوان یکی از علائم آن‌ها ذکر شده

جدول شماره ۱: بیماری‌های مرتبط با خشکی دهان در متون سنتی ایران

اصباب خارجی (۲۴،۳۴) اصباب داخلی (۲۴)	سومزاج ساده گرم	صداع	
	غله صفرا (۲۱،۳۲)		بیماری‌های دماغ
	غله سودا (۲۱،۲۲)		
	غله صفرا (۲۹،۳۳،۴۲،۳۲)	سرسام	
	غله سودا (۱۸)		
	سومزاج ساده خشک (۲۲،۳۳)	سهر	
	به دنبال تب (۲۸)	تشنج	
	غله خشکی (۲۲)	کزاز	
	غله سودا (۲۲)	صرع	
	غله سودا (۱۸،۳۹،۴۱)	ورم زبان	بیماری‌های زبان و دهان
	خوردن غذاهای گرم و خشک و برخی داروها و عوامل محیطی (۴۲)	شقاق زبان	
	غله صفرا (۱۸،۲۹)	ورم اللهاة (ورم زبان کوچک)	
	سومزاج سوداوی (۲۳)	وجع حلق	
	غله گرمی و خشکی (۴۲)	بحة الصوت (گرفتگی صدا)	
	غله صفرا (۲۲،۱۸،۳۳،۲۸)	خناق	
	غله سودا (۲۲،۱۸،۳۳،۲۸)		بیماری‌های تنفسی
	غله صفرا (۳۵)	ذات الجنب	
	غله دم (۳۵)		
	غله سودا (۱۸،۲۹،۳۶، ۲۳)	ذات الریه	
	غله صفرا (۲۱،۲۹،۳۵)		
	غله دم (۴۰)		
	غله سودا (۲۳)	سومزاج قلب	بیماری‌های قلب
	غله خشکی (۴۷)	خفقان	
	غله صفرا (۳۴)	ورم مری	
	غله سودا (۳۴)		
	سومزاج ساده گرم (۱۸،۲۹،۳۲،۳۳)		
	سومزاج ساده گرم و خشک (۱۸)		
	سومزاج ساده سرد و خشک (۳۳)		
	سومزاج سرد و خشک با ماده سوداوی (۲۹)		
	انصباب صفرا به معده (۲۱،۴۶،۴۰)	امراض معده	
	انصباب سودا به معده (۲۳)		
	سومزاج ساده گرم (۱۸،۲۹،۳۲،۳۳)	وجع معده	
	سومزاج ساده گرم و خشک (۱۸،۲۹)		
	سومزاج ساده سرد و خشک (۳۳)		
	سومزاج سرد و خشک با ماده سوداوی (۲۹)		بیماری‌های گوارشی
	بثورات (۱۸،۴۰)		
	شهورت کلی (۳۴)		
	سومزاج ساده گرم (۱۸،۳۳،۲۴،۲۹)	امراض کبد	
	سومزاج ساده خشک (۱۸،۳۳،۲۴،۲۹)		
	سومزاج ساده گرم و خشک (۱۸،۳۳،۲۴،۲۹)		
	سومزاج با ماده صفراوی (۱۸،۳۳،۲۴،۲۹)		
	زلق الامعا		
	غله صفرا (۱۸،۳۳)	امراض امعا	
	مسهل قوی (۳۶،۲۹)		
	ثقلی (۱۸)		
	انصباب صفرا (۲۳)	قولنج	
	ورمی (۲۸)		
		تب‌ها	
		غله صفرا (۲۲،۲۸،۲۴،۲۹،۳۶)	
		جلدزی (۲۳)	
		شیب (پیری زود هنگام) غیر طبیعی (۳۴)	پوست و مو
		تشقق الشحیر (۳۴)	
		مسمومیت با مردار سنگ و براده رصاص (۱۸،۲۳)	
		مسمومیت با استیباچ و جبین و گچ و امثال آن (۴۵،۲۳)	
		مسمومیت با زرنیخ و نوره و صابون (۱۸،۲۳)	
		مسمومیت با آهن یا براده‌ی آن (۳۳،۳۴،۴۱)	مسمومیت‌ها
		مسمومیت با سموم مشروب (۲۵)	
		مسمومیت با اقیون (۲۹،۴۵)	
		مسمومیت با سم القار (۲۴،۴۱)	
		گزندگی مار یا افعی (۴۵)	

در طب سنتی ایران پیشگیری و درمان خشکی دهان از سه روش اصلی تشکیل شده است:

۴-۱) پیشگیری و درمان خشکی دهان از دیدگاه

طب سنتی ایران

اول: تدابیر (تغییرات شیوه زندگی) است. دوم: استفاده از مفردات (داروهای ساده) است و سوم: آخرین مرحله درمان با مرکبات (فرمولاسیون‌های دارویی) شامل دو یا بیش‌تر از مفردات است (۲۲).

۱-۴-۱) تدابیر:

بر اساس متون طب سنتی ایران، وظیفه اصلی طبیب حفظ تندرستی و سلامتی قبل از بروز و ظهور بیماری است و تحقق آن منوط به اصلاح سته ضروریه (اصول شش‌گانه زندگی سالم) می‌باشد. در صورت بروز بیماری نیز قدم اول درمان تدابیر می‌باشد.

تدبیر: دخل و تصرف و به اعتدال رسانیدن این شش اصل (آب و هوا، خوردنی و آشامیدنی‌ها، خواب و بیداری، حرکت و سکون، احتباس و دفع، و اعراض نفسانی) می‌باشد (۴۴، ۱۶). یکی از مهم‌ترین اصول شش‌گانه که بیش‌ترین امکان دخل و تصرف در آن توسط فرد وجود دارد، اصل "خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها" است (۱۶).

برای خشکی دهان تدابیر شامل:

□ استفاده از مواد غذایی مرطوب (رطوبت‌زا) مانند برنج پخته شده با شیر، ماهی تازه، گوشت بز، غذاهای که با کدو، اسفناج و خرفه آماده شده است.

□ بهترین میوه برای بیماران مبتلا به خشکی دهان بادام، انجیر، انگور، هلو و باقلی تازه می‌باشد.

□ پرهیز از مصرف ترشیجات، شوربجیات و ادویه‌جات تند و تیز

□ داشتن خواب و استراحت کافی

□ اجتناب از حرکت شدید و افراطی، ورزش شدید و حرفه‌ای و راه رفتن و فعالیت در گرما شدید و در معرض خورشید

□ اجتناب از اعراض نفسانی (استرس‌های روحی و روانی) مانند خشم، غم و اندوه و ترس بیش از حد (۲۳، ۱۸، ۱۶).

۲-۴-۱) استفاده از مفردات

مفردات یا داروهای ساده عبارتند از مواد معدنی یا گیاهی و یا حیوانی که در متون سنتی ایران به طور کلی مصرف آن‌ها اولویت دارد بر داروهای مرکب (مرکبات)، زیرا مصرف آن‌ها معمولاً عوارض کم‌تری ایجاد می‌کند که این خود منجر به تحمل بهتر دارو توسط بیماران می‌شود (۲۲). در متون طب سنتی ایران تعداد زیادی از گیاهان که به طرق مختلف برای درمان خشکی دهان استفاده می‌شده، ذکر شده است؛ به برخی از این گیاهان مفرده که اهمیت بیش‌تری داشته و بیش‌تر مورد استفاده بوده است، اشاره می‌شود.

یکی از پرکاربردترین اشکال دارویی که در متون چه به صورت موضعی و چه به صورت سیستمیک برای درمان خشکی دهان و زبان استفاده می‌شده است، "لعاب‌ها" هستند که از تعداد زیادی از گیاهان به دست می‌آید (۴۵، ۳۰، ۲۳). غرغره کردن برخی از مفردات

لعاب‌دار مانند "اسفرزه" (*Plantago psyllium Linn.*)،

"بهدانه" (*Cydonia Oblonga*) و "کتیرا" (*Astragalus*)

(*gummifera Lb.*) توصیه شده است (۱۸). هم‌چنین

غرغره عصاره خرفه (*Portulaca oleracea Linn.*)، بزر

خرفه و عصاره خیار (*Cucumis sativus*) اثرات

سودمندی دارد (۲۳). یکی دیگر از انواع اشکال دارویی

که در درمان خشکی دهان مورد استفاده قرار می‌گیرد،

روغن‌ها هستند مانند روغن بنفشه شیرین (*Viola*)

(*odorata Linn.*) و روغن کدو (*Cucurbita pepo*)

(*Linn.*) هم‌چنین جرعه جرعه نوشیدن ماء‌الشعیر (آب

جو)، آب کدو و آب خیار را نیز در بهبود خشکی دهان

موثر دانسته‌اند (۲۳). ناظم جهان در کتاب اکسیر اعظم

می‌گوید باید دانست آن‌جا که از خشکی، زبان، دهان و

است ولی مضمضه به معنای شستشوی دهان با چیزی مثل آب یا غیر آن) کنند.

- لعاب‌ات مانند لعاب اسفرزه را با سکنجبین سیب و لیمو (سکنجبین تفاحی لیمونی) مضمضه کنند.

- کتیرا با شکر مساوی در دهان نگه دارند.

- بهدانه و سپستان را در آب بجوشانند و شیره

مغز تخم کدو و شیره تخم خیارین در شیر بز تازه

بگیرند، لعاب حاصل از بهدانه و سپستان را با این شیره

آمیخته و ترکیب به دست آمده را مضمضه کنند.

- ماء‌الجین و سکنجبین بخورند.

- سماق مخلوط با عسل و یا نعنای بستانی بر

روی زبان بمالند (۳۰، ۲۳).

در این مطالعه بعد از بررسی منابع معتبر طب سنتی

ایران مربوط به قرن‌های مختلف از جمله قانون، الحاوی

فی الطب، اکسیر اعظم، طب اکبری، مخزن الادویه و

تحفه حکیم مومن در خصوص گیاهان موثر در درمان

خشکی دهان؛ گیاهان لعاب‌دار به عنوان پرکاربردترین

شکل دارویی در درمان خشکی دهان شناخته شدند و

یک لیست از گیاهان لعاب‌دار که در متون طب سنتی

ایران بود به صورت یک جدول نشان داده شده است (۴۷)

، ۴۵، ۳۰، ۲۸ (جدول شماره ۲).

لب‌ها ترک بردارد باید که پیوسته آلوبخارا، زردآلو،
تمر هندی و یا بهدانه در دهان نگه‌دارند و باید که لعاب
از بهدانه، ریشه خطمی، گل خطمی، تخم خطمی،
اسفرزه و گاوزبان، همه و یا هرچه به دست آید در آب
شیرین درست کنند و آن لعاب را مزه مزه کنند که
بسیار مفید است (۲۳). هم چنین مصرف مشک دانه را که
دانه‌ای است کوچک به قدر عدس و ضخیم‌تر از آن،
در رفع امراض دهان و بی‌مزگی و خشکی نافع
دانسته‌اند (۴۵).

۳-۴-۱) استفاده از مرکبات

قدم سوم درمان استفاده از داروهای مرکب می‌باشد

که از دو یا بیش‌تر داروی ساده (مفرده) تشکیل شده‌اند

که این داروها با یکدیگر اثرات سینرژیک دارند در

عین حال مصلح یکدیگر هستند و باعث کاهش عوارض

جانبی می‌شوند (۲۸). اگر خشکی دهان با به‌کاربردن

تدابیر و مفردات بهتر نشد از مرکبات استفاده می‌شود

مانند:

- بهدانه را با آب نیلوفر و شکر مخلوط کرده و

بر روی زبان مالیده و در دهان نگه دارند.

- به فرمول فوق شیره مغز تخم کدو و یا تخم

خرغه اضافه کنند.

- با شیره تخم خرغه، آب خرغه و یا آب تربز و

خیار بادرنگ مضمضه (مزه مزه به معنای چشیدن چیزی

جدول شماره ۲: گیاهان لعاب‌دار پر کاربرد در متون طب سنتی ایران

نام فارسی (Persian Name)	نام انگلیسی (English Name)	نام علمی (Scientific Name)	برخی اثرات مفید در متون طب سنتی ایران (قانون، الحاوی، مخزن الادویه و تحفه المومنین) در ارتباط با دهان و سیستم تنفسی
حنظل (کنجد)	Wheat	<i>Triticum aestivum</i> Linn.	اثر ضد التهاب اثر ضد سرفه صاف کننده ریه‌ها
حلبه (شینبله)	Fenugreek	<i>Trigonella foenum-graecum</i> Linn	ملین موثر در بهبود اوام موثر در بهبود خشونت صدا معقذ ریه‌ها صاف کننده ریه‌ها و گلو اثر ضد سرفه موثر در بهبود آسم تولید بزاق موثر در بهبود خشکی گلو موثر در بهبود هموتزی
سرمقظون	Comfrey	<i>Symphytum officinalis</i> Linn.	پاک کننده ریه‌ها ملین موثر در بهبود زخم‌های باخیم موثر در بهبود خشکی گلو صاف کننده نای موثر در رفع عطش اثر ضد سرفه اثر ضد درد موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در رفع عطش موثر در بهبود تب موثر در بهبود اوام موثر در بهبود سوختگی موثر در زخم موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود آسم
بهدانه	Quince seed	<i>Cydonia semina</i>	ملین موثر در بهبود زخم‌های باخیم موثر در بهبود خشکی گلو صاف کننده نای موثر در رفع عطش اثر ضد سرفه اثر ضد درد موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در رفع عطش موثر در بهبود تب موثر در بهبود اوام موثر در بهبود سوختگی موثر در زخم موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود آسم
بزرک‌کان	Linseed (Flax)	<i>Linum usitatissimum</i> Linn.	ملین موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در رفع عطش موثر در بهبود تب موثر در بهبود اوام موثر در بهبود سوختگی موثر در زخم موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود آسم
بزرقطونا (اسفرزه)	Ispaghula	<i>Plantago ovata</i> Forsk (<i>Plantago Psyllium</i> Linn.)	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در رفع عطش موثر در بهبود تب موثر در بهبود اوام موثر در بهبود سوختگی موثر در زخم موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود آسم
بزر لسان الحمل (نخمد بارهنگ)	Great plantain	<i>Plantago major</i> Linn.	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در رفع عطش موثر در بهبود تب موثر در بهبود اوام موثر در بهبود سوختگی موثر در زخم موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود آسم
خاژی (بنترک)	Jews mallow	<i>Malva sylvestris</i> (<i>Malva rotundifolia</i> Linn.)	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها و پاک کننده ریه‌ها خطه آور اثر ضد سرفه موثر در بهبود اوام موثر در بهبود زخم موثر در ضعف ریه‌ها
نخمد مرو	Sage seed gum	<i>Salvia macrosiphon</i> Boiss	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها و گلو موثر در بهبود دس پنه موثر در بهبود آرزله اثر ضد سرفه پاک کننده ریه‌ها موثر در بهبود خشونت صدا
ایریشم (نخمد شاهی) حب الرشاد	Silkpod Garden cress	<i>Bombyx mori</i> Linn. <i>Lepidium sativum</i> Linn.	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها موثر در بهبود آسم ملین صاف کننده ریه‌ها و گلو موثر در بهبود دس پنه موثر در بهبود آرزله اثر ضد سرفه پاک کننده ریه‌ها موثر در بهبود خشونت صدا
سیستان	Sibestan	<i>Cordia myxa</i> Linn.	ملین صاف کننده ریه‌ها و گلو موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
موسلی	Musli	<i>Chlorophytum tuberosum</i> Baker	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
کثیرا	Gum tragacanth	<i>Astragalus gummifer</i> Lab	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
خنثی	Marsh mallow	<i>Athaea officinalis</i> Linn.	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
انجیر	Fig	<i>Ficus carica</i> Linn	موثر در بهبود اوام موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها و گلو ملین موثر در بهبود اوام موثر در بهبود التهاب گلو و حلق موثر در بهبود خشونت حلق سودمند در سیستم تنفسی اثر ضد سرفه موثر در بهبود التهاب نای موثر در اختلالات انسدادی تقویت قوه پاک کننده ریه‌ها و کام موثر در بهبود التهاب معده موثر در بهبود ضایعات در زبان موثر در بهبود اوام موثر در بهبود هموتزی موثر در بهبود تب موثر در بهبود التهاب معده اثر ضد سرفه اثر ضد التهاب اثر ضد سرفه صاف کننده ریه‌ها موثر در بهبود بلورزی موثر در بهبود ذات الریه موثر در رفع عطش موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه موثر در بهبود اوام موثر در بهبود آسم موثر در بهبود زخم‌های دهان
شامترج	Fumitory	<i>Fumaria officinalis</i> Linn.	ملین موثر در بهبود اوام صاف کننده ریه‌ها و گلو موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
بقله الحماق (خرقه)	Purslane	<i>Portulaca oleracea</i> , Linn	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
بنفسج (بنفشه)	Sweet violet (Garden Violet)	<i>Viola odorata</i> Linn.	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی
شاهسیرم (ریحان)	Sweet Basil (Basil)	<i>Ocimum basilicum</i> Linn.	موثر در بهبود اوام اثر ضد سرفه خطه آور موثر در بهبود هموتزی

بحث

ذکر می‌کنند (۴۸)، که این مطابق با نظر حکمای طب سنتی ایران است که باور داشتند که با افزایش سن میزان رطوبت بدن کاهش می‌یابد و مزاج بدن به سمت خشکی می‌رود که در نتیجه آن دهان خشک می‌شود. به همین دلیل پزشکان سنتی ایران مصرف غذاهای مرطوب و اجتناب از مصرف زیاد غذاهای گرم و خشک را بعد از سن ۴۰ سالگی توصیه می‌کردند (۲۲). درمان بر اساس متون طب سنتی ایران با افزایش رطوبت در بدن است که منجر به تعادل مزاجی و اخلاطی می‌شود (۲۳). با توجه به دیدگاه متفاوت طب سنتی ایران به مقوله سلامت و بیماری، جستجو در منابع طب سنتی ایران برای پیدا کردن راه کارهای متفاوت با طب رایج در برخورد با خشکی دهان و درمان اساسی آن می‌تواند راه گشا باشد (۱۶). این مطالعه تعداد زیادی از گیاهان دارویی و مواد طبیعی را نشان می‌دهد که در متون طب سنتی ایران به طرق مختلفی برای کاهش خشکی دهان و درمان آن توسط حکمای ایرانی استفاده می‌شدند. این نتایج نیز می‌تواند پیشنهاد کنند مطالعات بیش‌تر و کارآزمایی‌های بالینی برای تایید اثر گیاهان معرفی شده در درمان خشکی دهان انجام شوند. استفاده از اصول درمانی طب سنتی ایران مانند تدابیر و داروهای استفاده شده در طب ایرانی که بر اساس مطالعات بسیاری از پروسه‌های التهابی و میکروبی را تحت پوشش قرار می‌دهند (جدول شماره ۲)، در کنار روش‌های درمانی طب نوین می‌تواند به عنوان درمان مکمل استفاده شوند.

References

1. Furness S, Worthington HV, Bryan G, Birchenough S, McMillan R. Interventions for the management of dry mouth: topical therapies. *Cochrane Database Syst Revs*. 2011;(12):cd008934.
2. Furness S, Bryan G, McMillan R, Birchenough S, Worthington HV. Interventions for the management of dry mouth: non-pharmacological

حکمای طب سنتی ایران خشکی دهان را بر اساس اسباب و علائم آن به دو دسته کلی تقسیم می‌کردند که این تقسیم‌بندی مشابه با دسته بندی‌های ارایه شده در طب نوین در خصوص این بیماری است. مطابق با متون سنتی ایران، خشکی دهان متعاقب سوء مزاج خشک، چه به صورت عضوی در دهان و یا در اعضای اصلی مانند کبد، معده، قلب و مغز، و چه به صورت کلی در بدن به وجود می‌آید (۲۲). مطالعات علل ایجاد خشکی دهان را استرس‌های بدنی و روانی مانند اضطراب، ترس، افسردگی، مصرف برخی از داروها، بعضی از بیماری‌ها مانند بیماری‌های خودایمنی هم چون شوگر، اختلالات غدد بزاقی، شیمی‌درمانی و رادیوتراپی ذکر می‌کنند (۴). به نظر می‌رسد که علل مذکور در مطالعات از دیدگاه طب سنتی ایران می‌توانند منجر به افزایش خشکی و یا گرمی در بدن شوند که متعاقب آن خشکی دهان پدید می‌آید. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که طیف وسیعی از بیماری‌ها از جمله بیماری‌های دماغی، تنفسی، قلبی، گوارشی، انواع تب‌ها و مسمومیت‌ها وجود دارند که خشکی دهان یکی از علائم آن‌ها است. با این دیدگاه، خشکی دهان صرفاً یک علامت موضعی ناشی از اختلال عملکرد غدد بزاقی نیست و می‌تواند نشانه وجود اختلال در سایر اعضا و ارگان‌های بدن باشد؛ که این موضوع خود می‌تواند پیشنهاد کننده مطالعات بیش‌تر در این زمینه باشد. مطالعات شیوع خشکی دهان را در افراد سالمند بیش‌تر از سایر افراد

interventions. *Cochrane Database Syst Rev*. 2013;30(8):CD009603.

3. Gerdin EW, Einarson S, Jonsson M, Aronsson K, Johansson I. Impact of dry mouth conditions on oral health-related quality of life in older people. *Gerodontology*. 2005;22(4):219-226.

4. Minicucci EM, Pires RB, Vieira RA, Miot HA, Sposto MR. Assessing the impact of menopause on salivary flow and xerostomia. *Aust Dent J.* 2013;58(2):230-234.
5. Vissink A, Mitchell JB, Baum BJ, Limesand KH, Jensen SB, Fox PC, et al. Clinical management of salivary gland hypofunction and xerostomia in head-and-neck cancer patients: successes and barriers. *Int J Radiat Oncol Biol Phys.* 2010; 78(4):983-991.
6. Bakhtiari S, Azimi Hosseini S, Ghaem Maghami A. Review of routine therapeutic management of common oral lesions. *J Dent Sch Shahid Beheshti Univ Med Sci.* 2008; 25 (4) :348-356.(persian)
7. Sahba S, Ghadimi S, Talaeepour A R, Haddad P, Zolfeghari I. The Efficacy of Iranian Made Saliva Substitute vs. VA-OraLube in Improvement of Oral-Health-Related Quality of Life in Radiotherapy-Induced Xerostomia. *J Dent Sch Shahid Beheshti Univ Med Sci.* 2009; 27 (3) :136-145.(persian)
8. Shahraz S, GHaziani T. *Iran Farma.* Teymourzade Institu. Tayeb Publisher;2007. (persian)
9. Taylor SE. Efficacy and economic evaluation of pilocarpine in treating radiation-induced xerostomia. *Expert opin Pharmacother.* 2003;4(9):1489-1497.
10. Sreebny LM, Schwartz SS. A reference guide to drugs and dry mouth—2nd edition. *Gerodontology.* 1997;14(1):33-47.
11. Khodadoost M, Comparison of the effect of Shebet Oil and Diclofenac Gel on clinical symptoms in patients with Knee osteoarthritis: A randomized, double-blind, controlled Clinical trial. Tehran: Tehran university of Medical science, Iranian Traditional Medicine College.2011.(persian)
12. Naseri M. *Healthy Vilage.* Tehran: Traditional and Complementary Pub; 2009.(persian)
13. Davies AN. A comparison of artificial saliva and chewing gum in the management of xerostomia in patients with advanced cancer. *Palliat Med.* 2000;14(3):197-203.
14. Naseri M. Iranian Traditional Medicine and its development using the guidelines of the World Organisation. *Daneshvar Medicine.*2004; 11(52): 53-68.(persian)
15. Gorji A, Khaleghi Ghadiri M. History of epilepsy in Medieval Iranian medicine. *Neurosci Biobehav Rev.* 2001;25(5):455-461.
16. Naseri M, Rezaizade H, Choopani R, Anushirvani M. Review of Iranian traditional medicine. *Iranian Traditional Medicine Institu;* 2009.(persian)
17. Kermani NA. *Sharh al- Asbab va al- Alamat (Arabic).* Part I. Iran: Jalaaladdin Matboat institute, 2008:603.
18. Arzani MA. *Tebb-E-Akbari.* Tehran, Iran: Institute of Medical History, Islamic and Complementary Medicine ; Iran University of Medical Sciences, vol. 1, 2005.
19. Mohammade Chagmini M. *Canonche Fi Tebb.* Translated By: Esamil Nazem. Tehran, Iran: Institute of Medical History, Islamic and Complementary Medicine, Iran University of Medical Sciences; 2007.

20. Arzani MA. Mizan- Al- Tebb. Tehran, Iran: Institute of Medical History, Islamic and Complementary Medicine, Iran University of Medical Sciences; Vol.1. 2005.
21. Aghili Khorasani M. Kholastol Hekmah. Tehran, Iran: Intisharatva Amoozesh Enghelab Islami Press;1992.
22. Avicenna. Canon of Medicine (Lithograph in Arabic). Rome, Italy: Typographia Medicea; 1593.
23. Chashti MAK. Medicine. Exir-e-Azam. Tehran university of Medical Science: Institute for Islamic and Complementary Medicine; 2007.
24. Jorjani E. Al- Aghraz Al- Tayyebeh Va Al- Mabaheh Al- Aalanieh. (Persian). Pt I. Iran: Tehran University Puplication; 2009: P. 631.
25. Gilani MK . Hefzol Sehhe- Naseri. AlMae Institute; Tehran, Iran, 2008.
26. Chaghmini MM. Mostahzar al-tabib and Mostabshar al-labib;translation of Canonche, new painting. Paris, Lahoor, 1th ed.
27. Baha-al- Doleh Razi. Kholasat al Tajareb.Tehran: University of medical science,Tehran, 1th ed, 2008.
28. Razi MZ. Al-Havi (Liber Continent). Beyrouth; Dar Ehya oT Tarat Alarabi Pub .2001.
29. Shams-o- Din A. Kazaen al-Molook.Tehran: Almaee Pub, 2008.
30. Sharaf-Kandi A. The Canon of Medicine of Avicenna [translated]. Tehran: Soorush Pub; 1988.
31. Vincent T, DeVita Jr MD, Lawrence TS. Hellman, and Rosenberg's Cancer: Principles and Practice of Oncology (Cancer: Principles & Practice (DeVita). 9th ed. USA: Phihadelphia; 2011.
32. Ganjineh Baharestan. Tehran: Musium laiberary and Documents Center of the Islamic Consultative Assembly, 2007.(persian)
33. Jorjani SE. Aghraz- al- Tebbiea and Al Mabaheh- al-AalaIie. Iranian Cultural Foundation, 1th ed. Tehran:1962.
34. Heravi Y. Tebbe Yusefi.Tehran: Iran University of Medical Science, 1th ed ,2003.(persian)
35. Sharif M. Zad-al- Mosaferin.Qom: Jalaeddin Pub, 1th ed,2008.(persian)
36. Arzani M. Fosool- Al-Aaraz. Tehran: Iran University of Medical Science, 1th ed. 2008.(persian)
37. Kermani M. Daghaegh-Al-Alaj. Kerman: Saadat Press, 1th ed, 1983.
38. Ali khan V. Elm al Abdan. Lekehno: Monshi Nulkeshvar, 1 th ed, 1978.
39. Agktari E, Sohrabvand F, Bius S. Infertility and fertility banned in Iran. Institute of Medical History Studies, Islamic and Complementary Medicine. Tehran: Ismailis Press, 1th ed. 2000.
40. Ebn Elias Shirazi M. Kefaye Mansoori, resaleh choobe chini. Tehran: Iran university of medical science, 1th ed, 2003.
41. Jorjani E. Theoretical Foundations of traditional medicine.Tehran: Iran university of Medical Science,1 th ed ,2004.(persian)
42. Shirazi M. Ghiyasiyeh. Qom: Ehyae Tebb Pub. 1th ed.(persian)
43. Chaghmini M. Ghanunche fl Tebb.Tehran: Aieej Pub, 1th ed. 2010.(persian)
44. Rezaeizadeh H, Alizadeh M, Naseri M, Ardakani MS. The traditional Iranian

- medicine point of view on health and disease. Iranian Journal of Public Health. 2009;38(Suppl. 1):169-172.(persian)
45. Aghili MH. Makhzan-al-Advieh. Tehran: Tehran University of Medical Sciences. 2009;328.(persian)
46. Jorjani SE. Khafi Alae.Etellaat Institue, Part 1, Tehran: Iran,1990. (persian)
47. Tonekaboni SMM. Tohfāt-Al-Momenin, Edited by Shams Ardakani et al. Tehran: Shahid behashti Traditional and Herbal Research Centre, 2007. (persian)
48. Han G, Park JW, Ko SJ, Son J, Seon J, Kim J, et al. Yukmijihwang-tang for the treatment of xerostomia in the elderly: study protocol for a randomized, double-blind, placebo-controlled, two-center trial. *Trials*. 2013;14(1):281.

Archive of SID